

ERDÉLYI KASTÉLYKERTEK

című akadémiai doktori (DSc) értekezés bírálata

Szerző:

Dr. FEKETE ALBERT

A doktori mű alaki szempontjai

Megállapítottam, hogy Dr. Fekete Albert (továbbiakban: Jelölt) által benyújtott monografikus jellegű akadémiai doktori (DSc) értekezés terjedelme, tartalomjegyzéke, irodalomjegyzéke, továbbá a forrásokra történő hivatkozásai, annak szövege, ábrái, táblázatai és a mellékletek összességében megfelelnek az MTA Agrártudományi Osztály elvárásainak. Ennek megfelelően és összefoglalóan az is megállapítható, hogy Jelölt doktori műve alkalmas a kérelmező eredeti tudományos teljesítményének értékelésére, az *Erdélyi kastélykertek* címen összefoglalt tudományos kérdéskör részletes bemutatása alapján. Áttekintve továbbá a Jelölt által összeállított Tézisfüzetet, Bíráló megállapítja, hogy ez a mű is alkalmas a kérelmező eredeti tudományos teljesítményének a értékelésére.

A doktori mű részletes tudományos értékelése a mű tartalma, újdonságai és érdemei alapján

A doktori mű Jelölt elmúlt két évtizedes, Erdélyben végzett kutatásainak eredményeit ismerteti, a kerttörténet és általában a tájépítészet-történet szempontjából. Elöljáróban meg kell jegyezni azt a fontos tény is, hogy ez a kérdéskör egy olyan szerteágazó kulturális, történelmi, művészeti és nem utolsósorban tudományos terület, amelynek minden részterületen kiemelkedő hazai és nemzetközi szakirodalmi előzményei vannak, beleértve számos neves kutató és oktató szakember eredményeit is.

Jelölt *Erdélyi kastélykertek* című dolgozatáról elöljáróban Bíráló kötelességének érzi leszögezni, hogy a tárgyalt téma a magyar és az egyetemes kertészeti tudomány és kertkultúra évszázados elválaszthatatlan harmóniáját táplálva íródott, azt szolgálja, és mint ilyen, az *MTA Kertészeti- és Élelmiszertudományi Bizottság* számára is kiváló lehetőség a hazai kertészeti tudományos haladás szolgálatára.

De miként írtak, gondolkodtak a *kerthagyományokról* elődeink, a 19. század közepén, és ma, *a kertről, a kertkultúráról és a tájépítészetről*?

Az első hazai kertész akadémikusok egyike, Entz Ferenc kortársa, a Magyar Kertészeti Társulat alapítója és első elnöke (1858), Prónay Gábor báró 1862. február 24-én az alábbi szavakkal kezdte *Honunk kertészete a múltban és jelenben* című székfoglaló előadását a Magyar Tudományos Akadémia matematikai és természettudományi osztályán, amelyet ebben a formában a magyar kertészeti tudomány és kultúra első, összefoglaló, a tudományos romantika korszakára is jellemző vázlataként is olvashatunk:

„A kertészet a gazdaszat költészete, valamint az első irodalmi fejlődés minden nemzetnél költészettel kezdődött, és midőn ez virágzóbb fokra emeltetett, alapos prózára ment által, úgy a gazdaszat első bimbója a kertészet lévén, — midőn ez terjedelmesebben fejlesztetik, általa az okszerű gazdaszatot, vagyis a kertészet alapos prózáját képviselve látjuk” (Prónay Gábor, *Honunk kertészete a múltban és jelenben*. Budapesti Szemle, 1862. 440—452. Idézi Pauer Arnold, 1926: Adatok a magyar kerti kultúra történetéhez, főtekintettel Szenczy herbáriumára.)

162 évvel később a Magyar Művészeti Akadémia tagja, Möcsényi Mihály-díjas kiváló tájépítész,

a Magyar Kertörökség Alapítvány elnöke, Herczeg Ágnes egyik interjújában az alábbiakat fogalmazta meg a kertről és a kerttervezés szerepéről, a magyar kerthagyományok kulcsszereplőiről, az udvarházakat vezető nagyasszonyokról, kiegészítve, bővítve az MTA-tag Prónay 162 évvel korábban elhangzott poétikus szavait:

„Összességében...egy kert....soha nincs készen. A kerttervezésben ugyanis az a nagyon izgalmas, hogy nem egy 3D-s műfaj, jelen van az időfaktor, plusz – mostanában nagyon sokat gondolkodom rajta - a hely atmoszférakussága. Ez valamilyen módon nem térbeli-időbeli dolog, hanem az a bennünk megszülető érzet, amely akkor alakul ki, amikor egy helyhez kapcsolódunk. Ahogy nőnek a növények és egy társasággá alakulnak, alakítják egy hely vagy kert atmoszféráját.”....”A 16-17. századi udvarházak vezetését a nők végezték, kiválóan képzett, iskolázott, könyvelést, a gazdálkodás minden csínját-bínját ismerő nagyasszonyaink voltak, akik egyben az oktatás, a gyereknevelés és a higiénia központjainak is számítottak. A magyar kerthagyományunkban nyomon követhető a leírásokban, hogy ezek a nagyasszonyok voltak e tudás átadásának, megőrzésének főszereplői, a kertkultúra és a nagy díszes haszonkertek világában mindezt tovább tudták örökíteni. ... A reneszánszban és azt követő korszakokban nem vált szét ilyen értelemben a dísz- és a haszonkerti funkció, ami ötvözi a szépséget, hasznosságot, jóságot”, (Háromszék c. folyóirat, 2024. június 28.).

Fenti idézetekre is gondolva, Bíráló úgy véli, hogy Fekete Albert *Erdélyi kastélykertek* című dolgozatával a magyar kertészet és kerthagyományok, továbbá a művészet- és tudás alapú dísz- és tájkertészet egy jelentős, ám napjainkig elveszettnek tűnt szeletének a tanulmányozása által egy hézagpótló, összefoglaló jellegű tudományos szintézisre tesz kísérletet.

Olvasó számára az első két oldal tekintetében egy nem megszokott forma tűnik fel. A Bírálóhoz eljuttatott doktori műben a **Tartalomjegyzék c. rész** nem tartalmaz oldalszámozást. Ez a 358 számozott oldalt tartalmazó mű esetében nem okozhat szakmailag fejtörést, főleg a keresőmotor-technológia segítségével támaszkodva. A húsz oldal terjedelmű **Tézisfüzethez** ugyanakkor nem készült tartalomjegyzék.

Bíráló megállapítja, hogy Jelölt a három oldal terjedelmű **Bevezetés című 1. fejezetben** megfelelő mélységű keretét adja az elvégzett hatalmas munkának. Helyesen jelöli ki a tárgyalt szakterület hazai és nemzetközi tudományban, különösképpen pedig a magyar és európai kertkultúrában elfoglalt helyét és kutatásainak a jelentőségét.

Bíráló ebből a részből az alábbi idézeteket emeli ki, mely összefoglalja a kutatási terület jelentőségét:

” Jelen disszertáció az erdélyi kastélykertekről nyújt átfogó feldolgozást. A 2003-2023 között zajló, az erdélyi kastélyparkok történeti és kertművészeti sajátosságait feltáró kutatás bizonyosan az egyik legátfogóbb munka a kortárs magyar tájépítészetben. Az erdélyi kastélykertek a magyar történeti kertek fontos tartományát és egyben azok jelentős hányadát is képezik. Ismeretük nélkül a magyar kertművészet-történet hiányos, összefüggései csonkák, s nélkülük egyes stíluskorszakok hazai megjelenése nem is értelmezhető. Ilyen például a török megszállás százötven éves időszaka, amikor döntően Erdély biztosította a magyar későreneszánsz kertkultúra kibontakozását és fejlődését.”...”A munka 2014-ben Europa Nostra díjat kapott „Kutatás” kategóriában. A zsűri értékelésében kiemelte, hogy „a témakör hiányosságai miatt az európai kerttörténet szemszögéből nézve is kiemelkedő fontosságú kutatásról van szó. Az eredmények az erdélyi kastélykertek hanyatlását és a táji örökség kritikus helyzetét szemléltetik, ugyanakkor általános útmutatóként is szolgálnak az elhanyagolt kastélykertek megmentésében és felújításában, a kert-táj kapcsolatok értelmezésében.”

Jelölt fél oldal terjedelemben írja le a *Célkitűzés című 2. fejezetet*. Dolgozata fő célját illetően négy rész cél keretében az alábbiakat sorolja fel:

- Nagyszámú erdélyi kastélykert történetének feltárása (levéltári és szakirodalmi források felkutatása és elemzése), felmérési dokumentációjának elkészítése, valamint kerttörténeti értékelése;
- A magyar és európai kerttörténet gazdagítása új kertművészeti és -történeti adalékokkal;
- Az erdélyi kastélykertek legfontosabb kerttörténeti korszakainak és stílári jellemzőinek meghatározása, nemzetközi kontextusba helyezése;
- Az erdélyi kertörökség ügyének társadalmasítása, a kastélykertek védeleméhez és felújításához szükséges stratégiai szemlélet megalapozása.

Összefoglalva elmondható, hogy Jelölt kutatásaival - többek között - arra keresi a választ, hogy milyen szerepet töltek be az erdélyi kastélykertek a magyar és az egyetemes kertművészetben (1), milyen kapcsolódási pontok határozhatók meg az erdélyi és nyugat európai kertművészet között az elmúlt négy évszázadban (2), és hogyan jellemezhető az erdélyi kastélykertek és tágabb táji, társadalmi környezetük közötti viszony (3)?

Jelölt ezt követően fél oldal terjedelemben írja le a dolgozat összeállítására vonatkozó gondolatait, a *Szerkezet című 3. fejezetben*.

Bíráló számára ez a tömör leírás megkönnyítette az amúgy rendkívül komplex tartalom egységes értelmezését, figyelembe véve a kertészeti tudományos kutatás általában megszokott rendszeréhez történő illeszkedését.

Erre a nehézségre Jelölt a következőképpen készíti fel az olvasót: „*A kert és a táj, minden bonyolultsága mellett is, döntően vizuális jelenség, s így a kerttörténet és általában a tájépítészet nagymértékben vizuális kommunikációra alapoz. Ebből a sajátosságból kiindulva, a dolgozat két kötetből épül fel: az első kötet az írott részeket tartalmazza, míg a második kötetben találhatóak mindazok a képes mellékletek – térképek, tervek, alaprajzok, felmérési rajzok, ábrák, táblázatok, grafikonok és egyéb illusztrációk (grafikák, metszetek, nyomatok, festmények, fotók, légifotók) – amelyek az írott szöveg alátámasztása mellett, önmagukban is nagyon sok információval szolgálnak a kutatást illetően.*”

Dolgozatát az idézetnek megfelelően Bíráló tulajdonképpen **egy különleges kert- és művészet-történeti monográfiaként tanulmányozta**, annak ellenére, hogy e szó alatt Jelölt Fényes Elek, Hankó Vilmos, Jakab Elek, Kövály László, Hunfalvy János, Borovszky Samu, Jekel Frigyes, Orbán Balázs és mások alapvető összefoglaló munkáit érti.

Bíráló, - éppen a monografikus jellegű témaismertetés, tárgyalás alapján - nem találja meglepőnek, hogy Jelölt munkájában nincs önálló **Irodalmi áttekintés** című fejezet, noha a mű irodalmi listája 403 db tudományos közleményt számlál 14 oldal terjedelemben, nyolc tételből álló törvények-rendeletek, két román és négy magyar levéltári archívum részletes felsorolása mellett.

Bíráló külön kiemeli, hogy Jelölt a tágabb értelemben tekintett magyar és ezen belül az erdélyi kastélyokra, kastélyparkokra és kúriákra vonatkozó szakirodalomra a legteljesebb mértékig, mondhatni hiánytalanul támaszkodik. Az olvasó erről hitelesen meggyőződhet, például a *4.3.2.1.9. Szaklapok, repertóriumok, napilapok, periodikák és egyéb híradások* című, Bíráló által önkényesen kiragadott leírás alapján is. Jelölt így fogalmaz e helyütt:

“Különböző művészeti repertóriumok, építészeti folyóiratok, országos, regionális és helyi jelentőségű napi- és hetilapok is értékes korabeli adatforrásoknak számítanak, hiszen a

kastélykertek leírásán túl a kert és a képzőművészet, a társadalom vagy az oktatás kapcsolatára világítanak rá. A „Vasárnapi Újság”, a „Pesti Divatlap”, a „Kolozsvári Közlöny” vagy a „Kelet” hasábjain közzétett kastélykert-leírásokat gyakran idézik ismert és nagyra becsült monográfiák.”

Bíráló – nem ellenőrzésképpen – például a Vasárnapi Újság hasábjain - Jelölt útmutatását követve - felkutathatta Hány Gyula számos, fényképek alapján készült nagyszerű grafikáit, amelyek hűen ábrázolják néhány erdélyi kastélykert 19. század végi állapotát. Ilyen például - a dolgozatban is közölt Hány-féle rajz említésén kívül - a Vasárnapi Újságban (48. sz., 1888. XXXV. évf., 747-750. oldal) megjelent, Ifj. Szász Károly által írt, *Erdélyi képek Szolnok-Dobokából* című közlésben felsorolt kastélyok tájba illesztett rajzai. Köztük találjuk a ma már nem létező Kerlési Kastély homlokzata előtti park részletét, egzotikusnak tűnő növényekkel.

Bíráló megállapítja, hogy Jelölt munkájában összesen 182 helyen hivatkozik saját nevére, munkájára, ezen belül az irodalmi felsorolásban 37 db saját közleményre, a 2003-as, *Városi köztertek revitalizációs lehetőségei* c. doktori értekezésétől kezdődően. A **Tézisfüzetben** ugyanakkor 77 db saját közlemény felsorolását találunk, melyből 73 db az első szerzős munka.

Áttekintve a teljes dokumentumot, egyik elsőként felvetődő kérdése Bírálónak az, hogy Jelölt munkája fő célját illetően melyik kiinduló-alapozó tudományos forrást, forrásokat, avagy „iskolát”, gondolkodót, tudóst gondolja a legfontosabbnak az idézett 403 db könyv, könyvfejezet, közlemény, stb. dokumentum alapján?

Erre Jelölt maga is halványan utal, például, akkor amikor bemutatja Bíró József, Rapaics Raymund, Rados Jenő idevágó munkáit és ismerteti – többek között – Zádor Anna, B. Nagy Margit, Balogh Jolán és Jakó Zsigmond és más kiválóságok közléseit is.

Jelölt összesen hetven alkalommal hivatkozik Bíró József öt munkájára, B. Nagy Margit hét közleményére ötvenegy helyen, negyvenegy alkalommal Kelemen Lajos tíz írására, huszonötöszer Rapaics Raymund két művére, Zádor Anna három munkájára tíz helyen, Rados Jenő két művére öt helyen, Balogh Jolánra öt helyen.

Ezeket a tartalmi hivatkozásokat akkor tudjuk jól értelmezni, ha összehasonlítjuk a számokat például a leggyakrabban alkalmazott szakmai szótóvekkal, és/vagy szavakkal. Nem meglepő, hogy a dolgozatban a „kastély” szótó 1654-szer, a „kert”, 289-szer, a „park” 117-szer, a „virág” szótó pedig 101 alkalommal szerepel.

Fentieket összevetve Bíráló - saját szubjektív véleménye szerint - úgy értékeli, hogy Jelölt két évtizedet átfogó munkája legnagyobb hatású, összefoglalóan művészeti-tudományos elődjének - talán és/vagy elsősorban - a tragikus sorsú, fiatalon, 1945 januárjában elhunyt Bíró József és Bíró egykori mestere, Kelemen Lajos összesen tizenöt műve tekinthető? Együtt többször hivatkozik rájuk a Jelölt, mint a „park”, vagy a „virág” szóra. Jelölt az alábbi szavakkal idézi Bíró Józsefet, *Erdélyi kastélyok* c. könyvéből:

„A fél magyar irodalom - s tudománytörténetet össze kellene zsúfolnunk e lapokon, ha fel akar-nánk sorolni az Erdély váraiban vagy kastélyaiban élő, vagy az itt megfordult tudósokat s írókat; hiszen csaknem az egész memoár-irodalom erdélyi főurakból telik ki.”

Bíráló ugyanakkor nem talált arra magyarázatot a dolgozatban, hogy az irodalomjegyzékben miért szerepel Bíró idézett könyve mellett az é.n. megfogalmazás, és csak egy helyen szerepel az 1943-as kiadási év?

Ha áttekintjük a 2003 előtti, az erdélyi kastélyparkokkal is foglalkozó kortárs irodalmat, érdekes

közlésekre akadunk például a kerttörténész Csoma Zsigmond munkáiban is. Ezek többségére Jelölt hivatkozik, Csoma hat közlésére utalás összesen tizenöt helyen szerepel. Bíráló ugyanakkor nem talált utalást Csoma *Főnemesi díszkertek, mint a polgárosodás előfutárai (a 18-19- sz. fordulóján)* (In: Oroszi Sándor (szerk, 2001): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1998-2000, Budapest, 27.) című munkájában a 29. oldalon írt egyik, - a téma szempontjából bizonyára fontos - korábbi megjegyzésére, mely az alábbi:

„A kertészettörténeti szakirodalom sajnos eddig még nem vizsgálta ezeket az erdélyi összeírásokat, pedig kiapadhatatlan forrása lennének a 17. század végi erdélyi reneszánsz kertkultúrának.”

Idézett tanulmány 58. oldalán, a 9 sz. lábjegyzetben Csoma ezt a megállapítását kibővíti, és a következőket írja:

„A szakirodalom Takáts Sándor, B. Nagy Margit, Zádor Anna nem kertészeti-szakmai szempontú adatfeltárásai és Stirling János reneszánsz kertkultúrát áttekintő munkája ellenére és után is még adós az alapos önálló kertészettörténeti-levéltári kutatással és adatsorokkal. Mindezt a véleményemet még a legújabbban, a közelmúltban megjelent tanulmányok esetében is fenntartom.” (Csoma, 2001)

Mindezek ismeretében Bíráló joggal úgy gondolhatja, hogy Jelölt és munkatársai - 2003 utáni, húszévi munkája, 37 és/vagy 77 db publikációja és jelen dolgozatának számos részlete – például az erdélyi összeírások és levéltári kutatások - tulajdonképpen Csoma Zsigmond kiváló kortárs kertészet-történészünk által korábban jelzett szakmatörténeti űrt is betöltik.

Összefoglalóan leírható, hogy Jelölt a Szakirodalmi ismereteket, hivatkozásokat megfelelő mélységben ismerteti, melyre alapozva az összehangolt szervezési és tudományos logisztikát, nagy felkészültséget, komplex csapatmunkát, naprakész ismereteket egyaránt igénylő kutatási módszertant kidolgozta, amelyek segítségével a terveiben szereplő célokat - világszínvonalon - el lehetett érnie a PhD fokozat 2003-as megszerzését követő időszak alatt. Nem kétséges, hogy Bíró József és Kelemen Lajos által is fémjelzett nagy elődök és kortársai együtt nagyszerű kiinduló hátteret nyújtottak Jelöltnek a kutatásai számára.

A negyvenkilenc oldal terjedelmű *Anyag és Módszer c. 4. fejezet* – mint az egész doktori mű - igen alapos munka, kiváló felkészültségről árulkodó összeállítás. Bíráló további megjegyzése e fejezettel kapcsolatban az, hogy eddigi véleményalkotási gyakorlatában még nem találkozott ilyen terjedelmes módszertani leírással. Ezt Bíráló nem kritikaként írja, sőt, egyedi értéként, a témához illeszkedő specialitásként közli.

Jelölt három alfejezetre osztva sorolja fel a módszertani ismertetését, úgy, mint

- A kutatóhely bemutatása, kutatási előzmények;
- A vizsgálati terület bemutatása és
- A kerttörténeti kutatás módszertana, forrásai címmel.

Összesen huszonegy alfejezetben ismerhetjük meg a szerteágazó módszertant, az írott, a képi és a tárgyi források alapos felsorolása segítségével, az Inventáriumok, konskripciók és urbáriumok ismertetésétől a különböző terepkutatási módszerekig. Ezek alapján az sem meglepő, hogy Jelölt és munkatársai - különböző helyszíneken – például kiváló drónfelvételek készítésre is felkészültek, 2021 és 2023 közötti időben. Erről Jelölt szavait idézhetjük:

„A drón alkalmazása a felmérésekben lehetővé tette a LIDAR (Light Detection and Ranging) távérzékelési technika felhasználását is egyes kertek topográfiajának, szerkezetének vagy akár egyes elemeinek térbeli felmérésére. A LIDAR rendszer lényege, hogy lézerimpulzusokat bocsát

ki, majd a visszaverődött fény alapján távolságokat mér és pontfelhőket rögzít. Ezek a pontfelhők részletes 3D-modellt alkotnak a vizsgált területről vagy objektumról. (54/a-d. mellékletek) A LI-DAR adatok más módszerekkel és technológiákkal, például légi fotogrammetriával vagy földi mérésekkel is összevethetők, így teljesebb és részletesebb kép nyerhető a kertek történetéről és fejlődéséről.”

Kiemelve az értékes módszertani ismertetésekből Bíráló megemlíti a fafelmérésre és a matuzsálem fák szaporítására vonatkozó kutatásokat is. Ez utóbbi kutatásokról megtudhatjuk, hogy ezt a tevékenységet Jelölt munkatársaival 2022-ben kezdte el tíz helyszínen és folytatta 2023 őszén, további négy kastélyparkban. Némi zavart az okozott Bíráló számára, hogy egy igen fontos kertészeti-ökológiai kutatási téma, a matuzsálem fák mintavételére vonatkozó kutatás nem szerepel a 2. fejezet céljai között, illetve ennek a szakmai-módszertani közlése ugyancsak nem szerepel az *Anyag és módszer c.* fejezetben. Ugyanakkor a 8. *A kutatás gyakorlati hasznosulása c.* alfejezetben, a 138. oldalon található rövid leírás eredményként utal erre a munkára, illetve a 142. mellékletében kapunk erről rövid táblázatos információt is. A későbbiekben arra vonatkozóan sem találunk számszerű információt, hogy milyen sikerrel jártak a matuzsálem fa mintavételek, például azok dugványozása? Ezt részben pótolja, hogy a 2023. júliusában készült fényképen két élő és növésben lévő matuzsálem fa dugványa látható (358. oldal). Azonban nem tudjuk meg, hogy a *Tilia cordata* és a *Platanus orientalis* láthatóan megeredt egy-egy dugványai melyik kastélykertből származtak?

Összefoglalóan leírható hogy Jelölt az *Anyag és módszer c.* fejezetben megfelelő mélységben ismerteti azokat az összehangolt tudományos logisztikát, nagy felkészültséget, komplex csapatmunkát, és ismereteket egyaránt igénylő tudást, amelyek segítségével a terveiben szereplő célokat - világszínvonalon - el lehetett érnie a PhD fokozat 2003-as megszerzését követő időszak alatt. Nem kétséges, hogy Jámbor Imre professzor és munkatársai - többek között - ebben a tekintetben is kiemelkedő emberi, szakmai és pénzügyi háttérrel nyújtottak a Jelöltnek a kutatásai számára.

A továbbiakban **Bíráló összevontan értékeli a dolgozat 5. és 6. fejezetét, mint tudományos Eredményeket**, melyek együttes terjedelme hetvenegy oldal.

A hatvanhét oldal terjedelmű, **Az erdélyi kastélykertek jellemzése és értékelése, kutatási eredmények c. 5. fejezet** negyvenöt al- és részfejezetből áll. Mind terjedelme, mind tartalma tekintetében Jelölt nehéz feladat elé állítja a téma minden részletében nem teljesen elmélyült olvasókat. Bíráló ezt úgy érti, hogy a dolgozat ezen a része is igen alapos és magas színvonalú; vérbeli erdélyi kultúrtörténeti időutazásra invitálja a botanikusokat, kertészeket, biológusokat, történészeket, a különböző művészetek képviselőit, építészeket, és elsősorban a tájépítészetben jártas szakembereket! Ehhez méltóképpen társul a mű II. részét alkotó, 200 oldal terjedelmű (!) **Melléklet**, egyedülálló fénykép- és ábra-összeállítás. Ez utóbbi rész tartalomjegyzékéhez Jelölt nem szerkesztett oldalszámozást.

Visszatérve az **5. fejezetre**, összefoglalóan megállapította Bíráló, hogy Jelölt a célokkal összhangban elvégezte a szükséges rendkívül összetett elemzéseket, vizsgálatokat, számításokat, illetve a Melléklet részeként elkészítette a szükséges ábrákat, táblázatokat, illetve értékeléseket. Ez utóbbi részben összesen 143 melléklet rendkívül alapos, és példa értékűen igényes összeállítás szerepel!

Jól támasztják alá a szövegben megfogalmazott következtetéseket, téziseket. Megjegyzendő, hogy a rendkívül nagyszámú adat ilyen formában is áttekinthető maradt. Ezek közzététele Bíráló véleménye szerint nélkülözhetetlen, igazi forrásmunka a további kutatások számára. Természetesen ez az adatmennyiség áttekintése az átlagosnál sokkal nagyobb figyelmet, elmélyülés követel a mindenkor olvasótól.

A sok adat közül – hely és idő hiányában - Bíráló az 5. alfejezetben egy botanikatörténettel és egy másik, a magyar-török kertészettörténettel kapcsolatos ismertetéseket választott ki összehasonlító elemzés céljából.

Jelölt művének a 71. oldalán kezdődő, 5.2.1.5. *Erdélyi reneszánsz kertekben alkalmazott növényfajok* alfejezet, a *Virágok (és virágoskertekben alkalmazott gyógy- és fűszernövények)* című részletében jelzi, hogy a forráskutatásai során három növényfajt nem sikerült beazonosítani, az alábbiak szerint, idézve: „A kutatás során 42 különböző, virágoskertekben használt növényfajt sikerült összegyűjteni. Ezek közül három virág („fejérhátú virág”, „gyengefű”, „koldustáska”) rendszertani beazonosítása a levéltári anyagokban használt népi nevezéktan alapján nem sikerült, így ezekről nem tudni pontosan milyen virágfajokhoz is tartoznak.”. Megemlítendő e helyütt, hogy a három nem beazonosított növényfaj közül a Melléklet 61. Táblázatban a „gyengefű” elnevezés helyett „gyengegyökér” névvel találkozunk.

Bíráló saját, továbbá a *Debreceni Egyetem botanikusai, biológusai, kertészei által rendelkezésre bocsátott forrásokra is támaszkodva*, a három faj beazonosításra vonatkozóan az alábbi javaslatot teszi.

A „*fejérhátú virág*”, amennyiben „*fejérhátú-fű*” formában értelmezzük, Bíráló véleménye szerint legvalószínűbben *Potentilla anserina*, azaz libapimpó. Erre történő utalást például Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond (Magyar nyelvtörténeti szótár, 1. kötet., 1890) 1021. oldalán közöltek szerint találunk adatokat, a következő tartalommal. Pápai Páriz Ferenc szótárának a Bodféle bővített kiadásában (Szeben 1767) a *fejérhátú-fű* „Paralipomena; gansekraut, ganserich” formákban szerepel, illetve a Pápai Páriz Ferenc-féle *Dictionarium hungarico-latinum* c. mű (Löcse, 1708) „anserina” néven azonosította be. Rácz János *Madárneves összetételek a növényvilág terminológiában II.* c. művében (Magyar Nyelvőr, 126. évf. 1 sz., 2002) a 171. oldalon a Ganserich, Gansgraskraut szavakat libafűként, azaz a '*Potentilla anserina*' botanikai elnevezéssel tárgyalja.

A „gyengegyökér” botanikai névvel ugyancsak Pápai Páriz Ferenc segítségével lehet találkozni. A 1687-ben Kolozsvárott kiadott, Pápai Páriz Ferenc-féle *Pax corporis* (Magvető Kiadó, 1984) himlőről írott fejezetében erről a következőket írta (323. oldal): „....Ezüsttővel nem árt fakasztani a himlőket, hogy az himlő helye mély ne legyen, s mossák pedig babvirágvízzel vagy gyengegyökér vízzel (*Sigillum Salomonis* vagy pedig a tehénganéjnak vedd vizét) *Aqua omnium florum*, s azzal mossad, mely mindennél jobb.”. A *Sigillum Salomonis* elnevezés alatt Bíráló szerint az (orvosi) salamonpecsét növényt, azaz a *Polygonatum* nemzetséget, akár a *Polygonatum officinale* fajt sejthetjük. Ennek a gyöktörzséből port, illetve abból kenőcsöt készítettek egykor, melyet a hagyományos medicinában főleg gennyes daganatok, sebek kezelésére alkalmaztak.

A „*koldustáska*” növényről utalást, bizonyítékot Bíráló Hunfalvy János, *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása* c. könyvben (Pest, 1867), *A gömörmegyei népies gyógymódok* c. alfejezet 181. oldalán talált, az alábbi szavakkal: „*Orrvérzés ellen koldustáska (thlaspi bursa pasztoris) kinyomott leve, s timsós víz szivatik föl az orrba*”. A *Thlaspi bursa pasztoris* név a *Capsella bursa-pastoris* szinonimája, azaz egy mezőről is gyűjthető vad növény, olykor kerti gyom, mai nevén „*pásztortáska*”. Ez a faj napjainkban is közzismert gyógynövény; használatos vérzéscsillapítóként és sebgyógyítóként, stimulálja a vérárvadást, alkalmazzák vágások, horzsolások, sebek kezelésére, és ma is elismert az orrvérzést mérséklő hatása.

Bíráló a továbbiakban egy kertészeti- és tudománytörténeti tekintetben talán még ma is nyitott kérdésre tér ki.

Jelölt a dolgozat 63. oldalán megállapítja, hogy Ormos Imre és Rapaics Raymund nem azonos módon értékelte a török kor hatását a haza virágkultuszra. Jelölt idéz egy 2006-os cikkéből, az alábbiak szerint:

"A 17. századi Oszmán Birodalom hatását vizsgálva az erdélyi kertkultúra fejlődésére Rapaics Raymund és Ormos Imre, a két jeles magyar kerttörténet-kutató nézetei ellentétesek. Míg Ormos egyértelműen kiáll a török hatás mellett, Rapaics szerint „...a töröknek nem volt közvetlen hatása a magyar kertészetre. Téves felfogás, hogy török rabok, vagy török seregek hoztak volna virágot Magyarország meg nem szállt részébe. Még az erdélyi követek sem jutottak ilyesmihez, akik a török portán jártak.” Rapaics ezen állítását támasztja alá Csérer Lajos is, aki azt írja, hogy Bornemisza Anna 1672-es naplójegyzete szerint a fejedelemszöny elrendeli Gyulai Tamás portai követnek, hogy „küldjön pomagránátfát és narancsfát”, de az visszajelenti, hogy azokat tengerentúlról, Kis-Azsiából kellvén hozatni túl drágák, és nem küldhet. Annyi bizonyos, hogy a 17. századi erdélyi kertek török viszonylatban is megálltak a helyüket. Ezt többek között Evlija Cselebi török utazótól tudjuk, aki 1660-1664 közötti erdélyi és magyarországi útleírásaiban szemléletesen ecseteli több település táji adottságait, az ott élők kertészeti szokásait. 1661-es megyesvári látogatása alkalmával Bornemisza Anna fejedelemszöny vendégeként elámul a fényűző fogadtatáson, melyről a következőképpen tudósít: „egy Írem kertjéhez hasonló, rózsaligetes, paradicsomszerű kertben vendégséget adott, melyet nyelv el nem mondhat, le nem írhat” Források: Rapaics R. (1986): A magyarság virágai.; Budapest, 294.; Csérer L. (1929): Régi erdélyi kertek.; Pásztortűz 15.9., 99.; (1985): Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664, Budapest, 144..

Bíráló jól gondolja azt a fentiek alapján, hogy Jelölt nem tekinti jelen munkájában sem eldönthető ténynek, amit Rapaics és Ormos írtak?

Rapaics ezen idézetben ugyanis két, tulajdonképpen logikailag-szakmailag független dolgot állít, amelyeket külön-külön érdemes értelmezni.

Az egyik állítása az, hogy *„a töröknek nem volt közvetlen hatása a magyar kertészetre.”*

A másik idézett Rapaics állítás az, hogy *„Téves felfogás, hogy török rabok, vagy török seregek hoztak volna virágot Magyarország meg nem szállt részébe. Még az erdélyi követek sem jutottak ilyesmihez, akik a török portán jártak.”*

Helyes-e Bíráló azon véleménye, mely szerint Rapaics első állítását, miszerint *a töröknek nem volt közvetlen hatása a magyar kertészetre*, maga Rapaics, legalább részben, már 1940-ben felülírta? Például az 1940-ben megjelent *Magyar gyümölcs* c. könyvében. Rapaics e mű 32. oldalán a következőket írja:

„Nyugat-Ázsia vezető szerepe azonban a középkorban sem szűnt meg, a római birodalom összeomlása után is újabb gyümölcsfajokkal, így pl. a sárgadinnyével ajándékozta meg Európát, meg inkább újabb és nemesebb gyümölcsfajtákkal, amelyek idegen voltukat Európában olyan jelzőkkel árulták el, mint damaszkuszi, török, olasz, spanyol stb. Látni fogjuk, hogy a magyar gyümölcstermesztés első felvirágzása szintén nyugatázsiai gyümölcsfajták beözönlésén alapult.”

Majd a 104. oldalon Rapaics a következőkkel folytatja.

„A 17. században felbukkanó, s a Lippay munkájában már általános kajszi név, minden valószínűség szerint a gyümölcs kínai nevéből ered, amelyet kétségtelenül a török közvetített hozzánk a balkáni úton át” Ezzel kapcsolatban Rapaics később megjegyzi, hogy a „balkáni út”

akár szláv népek közvetítését is jelentheti. A nagy elődök, például Magyar Gyula, vagy mások, szerint a kajsi is onnan került be hozzánk, maga a név, a "kayisi" török szó.

Más helyütt Rapaics ugyancsak utal a magyar kertészet és a török kor közötti közvetlen kapcsolódásra, például a jegenyenyár említése kapcsán. „*Grossinger, vízi nyárfa néven ismertette s feljegyezte róla, hogy nálunk az ő idejében török pálmának nevezték, mert a törökök ezt ültették magyarországi és balkáni temetőikben, ahol a ciprus nem díszlik a szabadban*” (Rapaics, Magyar Kert, 1940, 150. oldal).

Érdekes lehet mindkét állítással kapcsolatban Bíró Vencel egyik fontos műve is. Az *Erdély követei a portán* (Kolozsvár, 1921) c. könyvében 24 oldalon sorolja fel az erdélyi fejedelmek követeit és a követségi utazók nevét. Tekintélyes a lista, 1543 és 1668 között. A feldolgozott levéltári források száma több mint száz. E műből megtudhatjuk, hogy az egyik legismertebb erdélyi származású török-magyar tolmácsnak kertje is volt a tengerparton. Ilyen hatalmas anyagot és főleg török nyelvű anyagot olvasott át Rapaics, kérdezheti joggal az utókor?

Töröktől kapott virág és maglista nem maradt fenn, írja Takáts Sándor 1917-ben, igazolva mintegy Rapaics későbbi állítását. Ám egyben utal a hódoltság alatti török kertek jelentőségére is.

"Bármilyen elfogulatlan bírálók legyünk is, be kell vallanunk, hogy a XVI. században a dinnye-termelés dolgában vezetők voltunk. Ezen a téren segítségünkre voltak a megtelepedett törökök is, akiktől a drinápolyi és smyrnai dinnyemagot kaptuk.....A hazai törökök kertészet dolgában a XVI. században vetekedtek a mieinkkel. Törökország legszebb virágait és gyümölcsfajait meghonosították nálunk. Hiszen ismeretes dolog, mennyiféle virágot és gyümölcsfát köszönhetünk nekik. Nagy kár, hogy olyan írás vagy levél nem maradt ránk, a melyik a hazai törökség kertjeinek leírását adná. De a török kertek sokaságáról annál többet beszélnek régi összeírásaink."

Úgy tűnik Bírálónak, hogy Ormos Imre véleménye a török-magyar kerttörténeti kapcsolatokról közelebb van Takáts fenti leírásához. Bíráló megemlíti, hogy a későbbi professzor, 1932-től Rerich Béla utód - két évig ott dolgozott Törökországban. Közele munkatársai tudták, hogy megtanult törökül is. Kiácz György erről a következőket írta 1979-ben „*Ormos professzor szerény, nagy tudású ember volt. Csak a legközelebbi munkatársai tudták, hogy jól beszél német, francia, angol, török nyelven és oroszul is olvassa a szakirodalmat*”.....*Az oklevél megszerzése után az Unghváry-faiskolában dolgozott. Törökországban Kemal pasa megbízásából udvari kerttervezőként dolgozik többek között a fejlődő Ankara közkertjei, út- és térfásításai kialakításán*”, írja Jámbor Imre professzor 2003-ban. Erről a korszakról maga Ormos - 1969-ben - a következőt nyilatkozta: „*A kertészeti tanintézet utáni, féléves friss diplomával a zsebemben Törökországba mentem. Ankara akkor Kemal pasa reformjai hatására kezdett fővárossá fejlődni. Rendeztük az utcákat, parkosítottunk, én terveztem a hősök temetőjét, dolgoztam Kemal pasa magánbirtokán, építettünk a követségeknek és magán megrendelőknél. A város 700 méterrel van a tengerszint felett, az éghajlat nem a földrajzi szélességi foknak megfelelő, s ez megkönnyítette a munkám, mert a félsivatagos éghajlat olyan, mint nálunk a Tisza—Duna közén. A növényzet is hasonló, facsemetéket éppen Ceglédről szállítottunk.*” (Ormos, 1969).

Érdemes megjegyezni, hogy Jelölt munkájában a „dinnye” és a „barack” gyümölcsnevek összesen hét erdélyi reneszánsz kertben lettek beazonosítva, noha nem tudjuk pontosan, csak feltételezzük, hogy milyen dinnyét és milyen barackot is értsünk ezeken növényeken. (Lásd: 63. melléklet, 258. oldal). Mindenesetre elfogadhatjuk tényként, hogy ebben a korban már jelen volt a két, bizonyítottan részben törökök által is közvetített növény Erdélyben. Alátámasztva ezzel Ormos Imre idézett véleményét, mégha nem is virággal összefüggésben.

Rátérve a dolgozat utolsó tárgyalási elemére, a matuzsálem fák megmentésére vonatkozó megállapításokra, Bíráló az alábbi megjegyzéseket teszi. A matuzsálem-korú, például klímaváltozás-

tűrő fák, cserjék felkutatására és megmentésére vonatkozó hazai és nemzetközi kutatómunka jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Például a Kew Botanical Gardens biológusai közlik, hogy csak a 2022.-es száraz esztendőben a kert 11.000 db fájából 400 példány elpusztult, és mintegy 5000 fa pusztulhat ki a következő évtizedekben (<https://www.theguardian.com/science/article/2024/jul/22/half-of-kew-tree-species-risk-death-climate-crisis-study-botanical-gardens>). Ezt a folyamatot Bíráló 2022-es angliai látogatásai sorá, éppen a Kew Gardens-ben is személyesen megfigyelte. Hasonlóan vélekedik a klímaváltozás és a városi fák alkalmazásának az összefüggéseiről készült portugál tanulmány is. Az *Assessing the vulnerability of urban tree species to climate change: The case study of Lisbon gardens* című közelmúltban megjelent közlemény például megállapítja, hogy „Conversely, about 56 % of the Neotropical species are predicted to perform better under the worst climate change scenario. Only one of the ten most abundant tree species in Lisbon – *Jacaranda mimosifolia* – might remain invulnerable. Management plans for most Lisbon green spaces must therefore reexamine the use of Palaearctic species (*Celtis australis*, *Olea europaea*, *Cupressus sempervirens*, *Pinus pinea*, *Fraxinus angustifolia*, *Cercis siliquastrum*, *Phillyrea latifolia*, et al.) and tackle challenging adjustments, including the gradual replacement of familiar species (increasingly more difficult to maintain) by others with better performance under future climate conditions.” (Cunha, Ana Raquel, et al., 2025, *Urban Forestry & Urban Greening* 104,: 128664.).

Bíráló további észrevétele fenti idézetekkel kapcsolatban hazai, és genetikai vonatkozású. Ismeretes, hogy a MATE jogelőd intézményein belül a Dísznövénytermesztési Tanszék egyik legsikeresebb, évtizedeket átívelő kutatási vonala éppen a klímaváltozás-tűrő hársfa fajtak szelekciója volt. E nagyszerű munka egyik kiemelkedő képviselője, mondhatni „tájépítészeti koronája” például néhai Jámborné Benczúr Erzsébet professzor asszony és munkatársai által szelektált és Szent István névre keresztelt várostűrő hárs fajta tekinthető. (Jámborné Benczúr Erzsébet et al., 1999, *A Tilia 'Szent István' várostűrő hárs szelekciója és faiskolai nevelése*, *Kertgazdaság*, 31-1: 1.7; Jámbor-Benczúr, E., Sinkó, Z., Reményi, M. L., & Ifjú, Z.; 2001: The selection and cultivation of *Tilia* clones tolerating polluted urban environment. *International Journal of Horticultural Science*, 7, 3-4: 82-86.). Ezzel a fajttal a Gödöllői Királyi Kastély parkjának a rekonstrukciója során kiváló fasor is készült. Ami a magyar hársfa fajtak genetikai elemzését, illetve biotechnológia eszközökkel történő megőrzését illeti, elsőként magyar kutatók végeztek molekuláris összehasonlító elemzést a hársfa kutatások területén (Fodor et al., 2005: *Micropropagation and genetic analysis of lindens*. *Kertgazdaság – Horticulture Special*, 255-264.). A szerzők erről a felfedezésről a következőket közölték, húsz évvel ezelőtt:

„The origin of *Tilia* cv. *Szent Istvan* was interesting from the point of view of genetics and further breeding. Studies were also conducted to find primers that could be used in the genetic research of lindens. The relationships were described and the 2 urban-tolerant lindens were separated from the others. From the genetic methods RAPD-PCR was used. According to the bibliography, it has been never used on lindens. For the reaction, the primers were used randomly. It was found that primers OPL-03, 04, 05, 06, 08, 11, OPE-11 and OPB-10 were the most suitable to separate the urban-tolerant lindens. The primers OPE-01, OPB-10 and OPO-07 showed the relationship with the parent species. *T. euchlora* and *T. moltkei* were not surely the parents of *Tilia* cv. *Szent Istvan* but it was genetically nearest to these. This method seems to be suitable for the research of the origin and the protection of cultivars. ”.

Bíráló bízik abban, hogy a jövőben hasonló jellegű genetikai-biotechnológiai kooperatív kutatásokra is sor kerül majd, például a különleges, erdélyi eredetű matuzsálem fa példányok leszármazottai körében. Erre a MATE különböző tanszékei is megfelelő szakmai felkészültséggel rendelkeznek, illetve a Debreceni Egyetem növénybiotechnológusai is közreműködhetnek.

A dolgozat leíró részének további igen nagy értéke *Az erdélyi kastélykertek helyzete a 20. században* c. 6. Fejezet.

Négy oldal terjedelemben olvashatunk fontos feltáró kutatási adatokat 1920 utáni időkről, és az 1945 utáni nyolc évtizedről. Jelölt drámai, sommás megállapítása erről a korszakról a következő:

“Mindemellett, amint arra az „Erdélyi kastélykertek egyedi felmérése és kertművészeti értékelése” fejezetben rámutattam, a 150 feldolgozott erdélyi kastélykert közül napjainkban mindössze 14 db „kiemelten értékes” és 24 db „értékes” helyszín, míg a helyszínek 74%-a (azaz a többi 112 kastélykert) szinte értékelhetetlen állapotban van, vagy teljesen megsemmisült. E jelentős, a teljes kutatott kertállomány majdnem háromnegyedét kitevő romos kert arány – amely esetében a kertek rekonstrukciójára esély sincs – egyértelműen az 1945-től napjainkig tartó nyolc évtized politikai-gazdasági mentalitásának következménye.”

Erről a pusztulásról, Bíráló például a hadadi Wesselényi és Dégenfeld-kastélyok kertjében, továbbá más erdélyi helyszínen tett látogatásai, utazásai alkalmával - 1975-től kezdve - maga is meggyőződhetett.

A 7. A kutatás új tudományos eredményeinek összefoglalása/Tézisek, továbbá a **8. A kutatás gyakorlati hasznosulása** és az **Utószó** című fejezetek összesen tíz oldal terjedelmet tesznek ki

Doktori művében a témában végzett csekély számú korábbi kutatást is elemzi, további történeti forrásokkal, illetve terepi adatokkal és elemzésekkel egészítve ki azokat.

„Az erdélyi kertművészettel foglalkozó korabeli forrásokban és a 20. század meglehetősen szerény, de annál líraibb szakirodalmában az erdélyi kastélykertek az európai és a magyar kertművészet romantikus, keleti „végvárait” jelennek meg, írja, majd így folytatja:

„Az erdélyi kastélykertekkel kapcsolatos legerősebb toposz szerint a tájjal összhangban álló erdélyi kastélykert a nyugateurópai példákhoz képest méreteiben kisebb, megjelenésében szerényebb, ugyanakkor erős lokális kötődést és karaktert tükröz.” Joggal állapíthatja meg Bíráló ezen részletek áttekintése alapján is azt, hogy Jelölt kutatásának a tudományos jelentősége, - hézagpótló volta miatt is – rendkívül nagy, különösen a hazai és európai kerttörténeti kutatások terén.

Bíráló egyetért Jelölt sommás megállapításával, miszerint *„mint minden tudományterületen, a kutatás tudományos eredményeinek gyakorlati hasznosulása ebben az esetben is hozzáadott értékként jelenik meg az elméleti eredmények mellett. Az erdélyi kastélykertek kutatásának folyamata és eredményei hozzájárulnak az erdélyi kertörökség ügyének társadalmasításához, az erdélyi kastélykertek védelméhez és felújításához szükséges stratégiai szemlélet megalapozásához, amelyek a kezdetektől fogva kiemelt célkitűzésként lettek megfogalmazva, tananyagul szolgálnak a felsőfokú szakoktatásban.”*

Záró soraival Jelölt a következő szavakkal tekint az erdélyi kastélyok és kastélykertek jövőjével kapcsolatos feladatokra:

„A napjainkra kialakult helyzetben, amikor a kastélykertek túlnyomó többsége szinte értékelhetetlen állapotban van, vagy teljesen megsemmisült, a szakember feladata a minél teljesebb körű, hiteles feltárás és dokumentálás, továbbá a lehetséges túlélési stratégiák meghatározása lehet. Jelen kutatás is ebben szeretne segíteni, közreműködni.”

Összességében kijelenthető, hogy Jelölt bemutatott eredményeinek a gyakorlati és tudományos jelentősége, valamint azok hasznosítása magas színvonalú. A téma továbbvitelének lehetőségei adóttak és ez a legmesszebb menőig támogatandó. Jelölt munkájában a nemzetközi és hazai kortársak, elődök, de az alapító atyák reményei és jóslatai messzemenőig beigazolódni látszanak.

Végül e helyütt idézzünk egy - hazánkban kevésbé ismert, Bíráló számára trópusi élete során, második hazájában szellemi etalonnak számító - úttörő brazil tájépítész, **Roberto Burle Marx** (1909-1994) 1962-ben lejegyzett lírai sorait, gondolva ezzel az erdélyi kastélyokban, udvarkertek százaiban hasonló lélekkel egykor álmodó, ösztönös és professzionális kertészekre, és a mai, de egyúttal a jövő magyar tájkertészeire is:

“A kert egy esztétikai és plasztikai szándékok bonyolult összessége; és a növény egy tájépítész számára nem csupán egy növény – ritka, szokatlan, banális vagy eltűnésre meghatározott – mert szín, forma, térfogat vagy önmagában egy arabeszk is. Ez egy festmény egy kétdimenziós kerethez, amit egy kerthez készítek az atelierem vázlatfüzetében; ez a szobor vagy arabeszk egy kert számára [...] A legnagyobb különbség a kétdimenziós festmény és a háromdimenziós épített táj között az, hogy az utóbbi nem statikus. Magának a lombzat, virágzás, magok ciklusa, vagy egy szélfújás, egy felhő, egy hirtelen eső vagy egy vihar vállalja a feladatot, hogy megváltoztassa a színét, vagy az egész struktúráját.” (Silva, Pollyana Martins da; Silva, Joelmir Marques da (org.). Burle Marx e o jardim moderno: a vegetação como elemento estético e de identidade. 19&20, Rio de Janeiro, v. XVIII, 2023. <https://doi.org/10.52913/19e20.xviii.01>) Burle Marx további, figyelemre méltó gondolatait a közelmúltban közzétették az egyik legolvasottabb amerikai tájépítészeti szaklap oldalain is (<https://dirt.asla.org/2025/03/13/lessons-from-roberto-burle-marx-how-to-design-resilient-urban-landscapes/>)

A doktori mű hiányosságai, és a doktori mű adatainak a hitelessége

Megállapítottam, hogy a doktori műben szakmailag kifogásolható adatok, értékelések, eredmények, következtetések, javaslatok nincsenek. Fentiek alapján összefoglalóan megállapítottam, hogy az értekezés a Jelölt önálló, akadémiai doktori szintű értékes munkájának tekinthető.

A doktori mű tézisei, mint új tudományos eredmények

Jelölt értekezésének áttekintése és lejegyzett tézisei alapján Bíráló tíz új tudományos eredményt elfogadását ajánlja, illetve fogad el, az alábbiak szerint csoportosítva, rövidítve:

1. Kutatásai során elsőként tárta fel Erdély 400 éves időszakának, a 17. sz. elejétől napjainkig terjedő kerttörténeti sajátosságait 150 kastély és kúriakert vizsgálata során;
2. Megállapította, hogy a vizsgált időszakban Erdélyben a tájképi kertek 122 helyszínen, a késő- reneszánsz kertek 97 helyszínen, míg a barokk kertek 50 helyszínen készültek;
3. Elsőként dolgozta ki az erdélyi kastélykertek kertörökségi értékelési rendszerét négy értékkategóriába történő besorolással;
4. 97 olyan erdélyi rezidenciakertet azonosított be, amelyekben levéltári források dokumentálják az egykori késő-reneszánsz kert létezését;
5. Beazonosított és osztályozott 50 erdélyi barokk rezidenciakertet, megállapította az erdélyi barokk díszkertek öt fő típusát, illetve az erdélyi barokk kertek legjellemzőbb fafajait;
6. Beazonosított 128 tájképi típusú, 19. századi dokumentumokban ismertetett erdélyi kastélykertet, meghatározva a komponált, un. hangsúlyos látványelemeket, illetve a tervezett kilátásokat;
7. 83 kastélykertben végezte el a növényállomány részletes terepi felmérését, meghatározva az erdélyi tájképi kertekre jellemző egzóta és honos fafajokat, ezek kiemelkedő genetikai értékét;
8. Feltárta és öt kategóriába rendszerezte a kertművészeti kompozíciónak, a kerti hangulatnak és pompának, valamint a kertek stílárís jegyeinek karakteres elemeiként meghatározható művészeti alkotásokat az erdélyi kastélykertekben;

9. Vizsgálta az erdélyi kastélykertek vízrendszereit, jelezve, hogy a legtöbb helyszínen nincs mód a hagyományos vízutánpótlásra, s így a vizes elemek restaurálásának nincs realitása;
10. Rámutatott a helyi arisztokrácia közvetlen és aktív szerepére az erdélyi kertművészet és kertkultúra kialakulásában és fejlődésében és beazonosította a külföldi kerttervező és kertépítő mesterek közreműködő munkáját.

A doktori mű tézisei, mint nem új tudományos eredmények

Bíráló nem talált a tézisek között olyant, amelyek nem új tudományos eredmények.

Bíráló kérdései a nyilvános védés során

1. Bíráló első kérdése – amint az természetes egy 400 év történetét értékelő mű kapcsán -, hogy a műlra vonatkozik, mégpedig egy különleges, e helyütt nem tárgyalt erdélyi vonatkozása okán. Egy erdélyi születésű szász orvos, *Johannes Hertel*, illetve *Hertel (Hertelius) János (1565–1612)*, a kolozsvári hitújító teológus Franciscus Hertel, azaz Dávid Ferenc unitárius püspök kisebbik fia volt. Robert Offner, a kolozsvári orvosi egyetem egykori végzettje, Németországban élő, magyarul anyanyelvi szinten beszélő orvostörténész az erdélyi - főleg szász - orvosi hagyományok kutatójának német nyelvű dolgozata egy Hertel-lel kapcsán született, s számos adattal gazdagította a Dávid Ferenc orvos fiára vonatkozó ismereteinket (Gaál, 2010 nyomán, Ker. Magv. 2010/3, Könyvszemle, 349-353). Offner ugyanis Hertel János Bécsben kelt latin nyelvű levelét találta meg, amit az erdélyi orvos 1593. febr. 8-án Carolus Clusius flamand botanikusnak írt. A Leideni Egyetemi Levéltárban fellelhető levél bepillantást enged abba a gyakorlatba, ahogy a 16. századi tudósok kontaktust kerestek és ápoltak, hiszen az európai egyetemeket járva a legtöbbjük személyesen is ismerte egymást. Ez a kommunikációs hálózat nemcsak a természettudományos-botanikai tudósvilágra volt jellemző, hanem az egész korai újkorban minden tudományágban utolérhető. Hertelius levele a tudós orvos botanikai szenvedélyéről tanúskodik, magvakat kért a leromlóban lévő páduai botanikus kert számára Clusiustól. Nem sietett vissza Erdélybe, hanem a pádovai fűvészkert felvirágoztatásán fáradozott, írta Offner (2009). Bírálónak alkalma volt megtekinteni Hertel 1591-ben emelt mellszobrának nehezen kivehető, töredékes maradványait a Páduai Egyetem Palazzo del Bo épületének a falán. Ez a Padovai Egyetem történelmi székhelye, ma itt található a Rektorátus és a Jogi Iskola. Itt található a világ legrégebbi anatómiai színháza is.

Bírálót ezzel kapcsolatban az érdekli, hogy Jelölt találkozott-e forráskutatásai során Hertel János különböző botanikai, orvostudományi vonatkozású munkájára utaló olyan korabeli hivatkozásokkal, amelyek segíthetnek pontosítani, akár tisztázni azt a feltevést, hogy Hertelnek – mint a Horto Botanico de Pádvia rövid ideig vezetőjének - 1593-as Besztercére történő hazatérése utáni időben és később lehetett-e hatása, szerepe az un. „Hortus Italicus” kert stílus erdélyi megjelenésére és/vagy fejlődésére, melyet először Ubrizsy-Savoly Andrea 1999-ben, majd Robert Offner 2009-ben vetettek fel? (Ubrizsy, A. 1999: The contemporary influence of the first botanical garden, Padua, 29 June 1545). Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem közleményei Vol. 59, 7-14; Offner, R. 2009: Ein bisher unbekannter Brief des siebenbürgischen Arztes Johannes Hertelius an den flämischen Botaniker Carolus Clusius vom 8. Februar 1593. In: Orvostörténeti közlemények / Communicationes de Historia Artis Medicinae 206-209 (2009), 1-4, S. 225–242.)

2. Mint láttuk a korábban idézett Roberto Burle Marx mondataiban, a kerttervezési filozófiájában ő is a *művészet és a természet fúzióját hangsúlyozta*, előtérbe helyezve a dinamikus, rugalmas tájakat, a natív növényvilágra és az aszimmetrikus kompozíciókra helyezve a hangsúlyt. A növényeket művészi elemnek tekintette, amelyek szerves részét képezik tervei esztétikai és szerkezeti összetételének, nem csupán botanikai példányoknak. Munkássága a köztereket helyezte előtérbe, a tömegek méltóságát és szépségét kívánta biztosítani. *Az 1930-as évektől az*

1990-es évekig Burle Marx sok mai tájépítészeti elgondolást előrevetített. Jóval azelőtt, hogy a fenntartható tervezés vagy a zöld infrastruktúra általánossá váltak volna, Burle Marx az őshonos növényeket szorgalmazta, felismerve azok szerepét az önfenntartó ökoszisztémák létrehozásában, amelyek minimális beavatkozást igényelnek. Projektjei gyakran alakították át az elhanyagolt városi területeket élénk, ökológiailag kiegyensúlyozott terekké. Tájképei javították a környezetet és javították a városlakók életminőségét.

És mi a helyzet napjainkban? 2024-ben Bécs adott otthont a 25. Digital Landscape Architecture Conference 25. (DLA) konferenciának, amelynek tematikus fókuszában „*New Trajectories in Computational Urban Landscapes and Ecology*” cím volt, 98 előadással. Olasz tájépítészek egy idei közleményükben a kulturális kertörökség kutatásában a háromdimenziós digitális technika legújabb lehetőségeit ismertetik (LI, Fangming, et al. The Application of Three Dimensional Digital Technologies in Historic Gardens and Related Cultural Heritage: A Scoping Review. *Heritage*, 2025, 8.2: 46-75.). Utat tör magának az informatika, a digitalizáció, a mesterséges intelligencia, megannyi egyéb technikai lehetőségek mellett a táj és kertépítészetben? Nyilvánvalóan elérték ezt a tudományt, szakterületet is a posztindusztriális világ nagy mozgalmait (Shen, X. et al, 2024: Transformative Impact of Technology in Landscape Architecture on Landscape Research: Trends, Concepts and Roles. *Land*, 2024, 13.5: 630.). A Debreceni Egyetemen e korszak egyik kertészeti progresszív programjához a *Hortoverzum* kifejezést társították, benne épület-integrált kertészettel, biológiai élettámogató rendszerek kutatásával, ürnövénykutatási és biomaker-space koncepcióval.

Fentiekre is célozva, Jelölt hogyan látja, egyrészt a szűkebben vett „tájépítészet” és másrészt a tágabb értelemben tekintett „kert”, „város” közelebbi és távolabbi jövőjét? Úgy, mint tudomány, és úgy, mint kultúra? Mire kell a jelenleginél jobban felkészülnie korunk tájkertész és kertész kutatóinak, szakembereinek, vállalkozóinak és a döntéshozóknak?

Nyilatkozat

Fentiek alapján ezúton egyértelműen arról nyilatkozom, hogy Dr. Fekete Albert *ERDÉLYI KASTÉLYKERTEK* című akadémiai doktori művét és a hozzá csatolt téziszfüzetet, a doktori munka tudományos eredményeit messzemenően elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, és a nyilvános védés kitűzését javaslom.

Debrecen-Székesfehérvár, 2025. május 15

Fári Miklós Gábor Dsc
professzor emeritus
Debreceni Egyetem MÉK
Alkalmazott Növénybiológiai Intézet